

**SAŽET
PREGLED**

OTPORNOST PREDUZEĆA ZA VREME I NAKON PANDEMIJE

Adaptacija, inovacije,
finansiranje i klimatsko delovanje
od Istočne Evrope do Centralne Azije

OTPORNOST PREDUZEĆA ZA VREME I NAKON PANDEMIJE

Adaptacija, inovacije,
finansiranje i klimatsko delovanje
od Istočne Evrope do Centralne Azije

Otpornost preduzeća za vreme i nakon pandemije: Adaptacija, inovacije, finansiranje i klimatsko delovanje od Istočne Evrope do Centralne Azije

© EIB, 2022. © EBRD, 2022. Sva prava zadržana. Kratki delovi teksta, koji ne prelaze dva pasusa, mogu se citirati na originalnom jeziku bez izričite dozvole, pod uslovom da se navede izvor.

Za sva pitanja o pravima i licenciranju obratite se na adresu: publications@eib.org.

O ovoj publikaciji

Ovo je zajedničko izdanje Evropske investicione banke (EIB) i Evropske banke za obnovu i razvoj (EBRD), sa priložima Međunarodnog monetarnog fonda (MMF).

Autori

Poslovna otpornost u pandemiji i šire: Prilagođavanje, inovacije, finansiranje i klimatsko delovanje od Istočne Evrope do Centralne Azije zajedničko je izdanje Evropske investicione banke (EIB) i Evropske banke za obnovu i razvoj (EBRD), uz priloge Međunarodnog monetarnog fonda (MMF). Timom su rukovodili Debora Revoltella, Barbara Markito (Debora Revoltella, Barbara Marchitto – EIB), Ralf de Has (Ralph De Haas – EBRD), Džejvu Li, Peča Topalova (Jaewoo Lee, Petia Topalova – MMF), dok je savetnik bio Sergej Gurijev (Sergei Guriev – Sciences Po). Autori poglavlja su:

Sažet pregled:

- I poglavlje:** Laura Valderama (Laura Valderrama, MMF, rukovodilac poglavlja), Grejs Li, Horhe Salas (Grace Li, Jorge Salas – MMF), Žoka Kocan (Zsóka Kóczán – EBRD), Peter Harastosi i Simon Savšek (Péter Harasztosi, Simon Savšek – EIB)
- II poglavlje:** Rozalija Pal (Rozália Pál, EIB, rukovodilac poglavlja), Mateo Fikara, Merjem Gokče Gokten, Peter Harastosi i Kristof Vajs (Matteo Ficarra, Meryem Gökçe Gökten, Péter Harasztosi, Christoph Weiss – EIB)
- III poglavlje:** Helena Švajger (Helena Schweiger, EBRD, rukovodilac poglavlja), Vinčenco Langela (Vincenzo Langella – EBRD), Sofija Domingez, Mateo Feraci, Fotios Kalancis i Anamarija Tueske (Sofia Dominguez, Matteo Ferrazzi, Fotios Kalantzis, Annamaria Tueske – EIB)
- IV poglavlje:** Luka Gatini (Luca Gattini, EIB, rukovodilac poglavlja), Ozan Akbaš, Koraj Alper, Emanuela Beninkaza, Frank Bec i Manolis Davradakis (Ozan Akbas, Koray Alper, Emanuela Benincasa, Frank Betz, Emmanouil Davradakis – EIB)

Odricanje od odgovornosti

Stavovi izraženi u ovoj publikaciji su stavovi autora i ne odražavaju nužno stav EIB, EBRD ili MMF.

Zahvalnost

Autori su zahvalni Roberti Lesma (Roberta Lesma) i Tilu Kaderajtu (Till Kadereit) za pomoć u istraživanju.

Najveći deo materijala u ovom izveštaju zasniva se na Istraživanju preduzeća koje su sproveli EBRD, EIB i Grupa Svetske banke (GSB), a finansirali Fond EIB za tehničku pomoć zemljama Istočnog partnerstva (EPTAFT) i Specijalni fond akcionara EBRD (SSF). Za ovo finansiranje duguje se posebna zahvalnost.

Izdavač: Evropska investiciona banka

Štampano na FSC® papiru

Zbog potrebe da bude objavljen u okviru unapred postavljenih vremenskih rokova, ovaj izveštaj nije prošao uobičajnu kontrolu kvaliteta prevoda, lekturu i korekturu.

Kompletan izveštaj „Otpornost preduzeća za vreme i nakon pandemije: Adaptacija, inovacije, finansiranje i klimatsko delovanje od Istočne Evrope do Centralne Azije“ možete preuzeti na:

<https://www.eib.org/en/publications/business-resilience-in-the-pandemic-and-beyond>

Sadržaj

Predgovor	5
Sažet pregled	7
I.I. Istraživanje preduzeća EBRD, EIB i GSB: dubinska perspektiva o preduzećima i preprekama u njihovom poslovnom okruženju	8
I.II. Preduzeća u Istočnoj Evropi i Centralnoj Aziji tokom pandemije	10
I.III. Učešće u trgovini, inovacije i konkurentnost	11
I.IV. Zelena privreda	12
I.V. Finansijsko produbljivanje i pristup preduzeća finansiranju	14
I.VI. Zaključci i političke implikacije	15
Glosar i skraćenice	16

Predgovor

Razvoj dinamičnijeg, inovativnijeg i globalno integrisanog privatnog sektora predstavlja srž transformacije privreda Istočne Evrope i Centralne Azije. Oslanjajući se na istraživanja preduzeća sprovedena širom tog regiona, ovaj izveštaj pruža jedinstven uvid u napredak koji su preduzeća iz regiona postigla i strukturne izazove sa kojima se suočavaju. Takođe istražuje prilagođavanje i otpornost preduzeća tokom pandemije koronavirusa.

Neposredno pre objavljivanja ovog izveštaja, Rusija je započela oružanu invaziju na Ukrajinu. Osim tragičnih gubitaka ljudskih života, ovaj događaj označava političku prekretnicu za region i svet, utičući na geopolitički odnos snaga. On je takođe nastupio odmah nakon dve godine kovida-19, baš kada su privrede počele da se oporavljaju od pandemije, a preduzeća morala da dokažu svoju otpornost da bi se vratila u normalan okvir politike. Ovaj izveštaj se objavljuje dok se rat širi, uvode sankcije Rusiji i Belorusiji, a ekonomski šokovi i dalje prenose na širi region. Stoga analiza predstavljena u ovom izveštaju prethodi ratu. Ona prethodi i punom ispoljavanju ekonomskih posledica pandemije. Međutim, on nudi jedinstven uvid u osnovnu situaciju i potencijal preduzeća u regionu, koji su ključni za kreiranje odgovarajućih mera politike od ove tačke pa nadalje.

Analizirajući rani odgovor politike na pandemiju, ovaj izveštaj naglašava ulogu koju su u povećanju otpornosti i sposobnosti preduzeća da se prilagode imale mere državne podrške, postojeće kreditne linije i finansiranje unutar grupe. Kreditne linije i finansiranje unutar grupe upotpunili su državnu intervenciju u regionu, obezbeđujući pojas za spasavanje koji je preduzećima pomogao da izdrže šok izazvan pandemijom. Izveštaj dokumentuje postojanje kreditnih ograničenja i nedostataka u finansiranju povezanih sa faktorima tražnje i ponude. Mnoga preduzeća u regionu su obeshrabrena da na bilo kakav način imaju posla sa finansijskim sektorom i finansijski su autarhična, posebno mala i srednja preduzeća i mlade, inovativne firme. U izveštaju se navodi da finansijska autarhija i obeshrabrenost ometaju rast i investicionu aktivnost preduzeća.

U izveštaju se takođe navodi da su preduzeća koja su integrisana u globalne lance vrednosti, koja su inovativnija i kojima se bolje upravlja, bila u stanju da izdrže efekte pandemije. Ističe se pozitivna uloga koju su učešće u globalnim lancima vrednosti (GLV) i trgovina imali na efikasnost, profitabilnost i snagu preduzeća. Pokazuje se kako je Evropska unija delovala kao trgovinski facilitator i pokretač inovacija. Geopolitički rizici i neizvesnost, koji su sada veći, povećali su rizik od smanjenja prekograničnih tokova. Stoga je od suštinskog značaja da se razmisli o tome koliko bi deglobalizacija mogla koštati region, čak i izvan direktnog prekida trgovine.

U promenljivom geopolitičkom kontekstu, energetska bezbednost i suočavanje sa dugotrajnim energetskim šokom novi su prioriteti. Izveštaj prepoznaje troškove povezane sa negativnim podsticajima koje stvaraju energetske subvencije u kontekstu neto nulte tranzicije. Takođe se ukazuje na značaj spoljnih faktora u podsticanju napora preduzeća da postanu zelenija. Pritisak kupaca i akcionara, kao i oporezivanje energije, u kombinaciji sa direktnim iskustvom preduzeća sa klimatskim rizikom i njihovim specifičnim karakteristikama, pomažu u oblikovanju napora preduzeća u pogledu ESG standarda, zelenih praksi upravljanja i na kraju zelenih investicija.

Ukratko, strukturni pokretači i ograničenja transformacije privatnog sektora u Istočnoj Evropi i Centralnoj Aziji pružaju dragocene uvide kao informacije za razvoj politike, dok se region prilagođava novom šoku i geopolitičkom kontekstu koji proizlazi iz rata u Ukrajini.

Sažet pregled

Pandemija kovida-19 dovela je do drastičnog smanjenja ekonomske aktivnosti u Istočnoj Evropi i Centralnoj Aziji.¹ BDP u regionu opao je u 2020. godini u proseku za 4%, pri čemu su preduzeća u uslužnim sektorima sa intenzivnim kontaktom posebno teško pogođena. Ali podrška politike bila je bez presedana, sa fiskalnim merama koje su iznosile oko 6% BDP-a. Zahvaljujući toj podršci, do sada su stečajevi preduzeća ostali ograničeni, gubici radnih mesta pod kontrolom, a bilansi privatnog sektora zaštićeni.

Otpornost preduzeća u početnim fazama pandemije svedoči o važnosti povećanja produktivnosti, inovativnosti, kvaliteta upravljanja, globalne integracije i pristupa finansiranju. Da bi ojačala buduću otpornost, preduzeća će morati da nastave da se poboljšavaju u ovim oblastima, kao i da se prilagođavaju dugoročnijim promenama, kao što su globalno zagrevanje i pomeranje globalnih lanaca vrednosti (GLV). Državna politika koja pruža podršku, propisi, ulaganja u ključne sektore, kao što su zelena i digitalna infrastruktura, i kontinuirani razvoj finansijskog sektora mogli bi da igraju važne dopunske uloge.

Rat u Ukrajini ponovo menja ovu situaciju. Gubitak ljudskih života u Ukrajini i ogromna humanitarna izbeglička kriza u Evropi, u kombinaciji sa velikim fizičkim poremećajima trgovine, ujedinjenim odgovorom velikog dela međunarodne zajednice i sankcijama Rusiji i Belorusiji, ukazuju na izmenjen geopolitički kontekst i prekretnicu za region. Ekonomske posledice će biti teške, i to ne samo za one zemlje koje su direktno uključene u sukob ili direktno pogođene sankcijama. Te posledice će još jednom staviti na probu otpornost i sposobnost preduzeća da se prilagode. Strukturne karakteristike koje odlikuju poslovno okruženje nastaviće da igraju ulogu u definisanju sposobnosti preduzeća da se transformišu.

Globalni lanci vrednosti doprineli su definisanju modela rasta za region i do danas su ostali otporni. Tokom pandemije, preduzeća u regionu imala su koristi od političke podrške, u kombinaciji sa kreditnim finansiranjem i finansiranjem unutar grupe. Mogućnost korišćenja finansiranja unutar grupe bila je dodatni oblik spasonosne podrške. Rast trgovine i ekspanzija GLV bili su važni pokretači privrednog razvoja, posebno u Istočnoj Evropi i Centralnoj Aziji. Ali kriza izazvana kovidom-19 poremetila je ekonomsku aktivnost širom sveta, pri čemu je globalni robni promet u 2020. godini smanjen za 7%. Mada su GLV ostali otporni, tokom faze oporavka javile su se mnoge neusklađenosti tražnje i ponude izazvane pandemijom i prenele su se globalno putem trgovine. To može dovesti do dugoročnih efekata na međunarodnu trgovinu i organizaciju GLV. Rentabilnost, konkurentnost i opstanak preduzeća zavise od prekogranične trgovine, stranih direktnih investicija (SDI), raspoloživosti (ili migracije) kvalifikovanih radnika i međunarodnih tokova istraživanja i razvoja (IR) i inovacija. Analiza prikazana u izveštaju pokazuje da izvozni i globalni lanci vrednosti imaju uzročno-posledičan efekat na inovativne kapacitete preduzeća u regionu, kroz bolje upravljanje i transfer tehnologije. Stoga se Evropska unija javlja kao trgovinski facilitator i pokretač inovacija.

Nezavisno od krize izazvane kovidom-19, globalno zagrevanje ostaje jedan od glavnih izazova našeg doba, a region i dalje zaostaje u pogledu tranzicije ka privredi sa niskom emisijom ugljenika. Globalno zagrevanje se manifestuje u dugoročnim promenama vremenskih obrazaca, uključujući porast nivoa mora i česte ekstremne vremenske pojave. Međuvladin panel za klimatske promene upozorio je da je preostalo samo nekoliko godina za radikalnu dekarbonizaciju privrede ako se želi izbeći katastrofalno globalno zagrevanje. Poslovni modeli će morati da se prilagode i izgrade oko ekonomije niskih emisija ugljenika kako bi se umanjili potencijalni gubici zbog njihove izloženosti fizičkim i tranzicionim rizicima. Na početku svoje ekonomske tranzicije sa centralnoplanskih na tržišno zasnovane privrede, region je znatno odstupao od zemalja sa sličnim nivoom razvoja u pogledu emisije ugljenika po glavi stanovnika. Od devedesetih godina 20. veka emisije su se znatno smanjile. Ali uprkos prelasku sa uglja i nafte na

¹ Region Istočne Evrope i Centralne Azije sastoji se od nekoliko podregiona: Centralne Azije (CA), koja obuhvata Kazahstan, Kirgistan, Mongoliju, Tadžikistan i Uzbekistan; Centralne i Istočne Evrope (CIE), koja obuhvata Bugarsku, Hrvatsku, Republiku Češku, Estoniju, Mađarsku, Letoniju, Litvaniju, Poljsku, Rumuniju, Slovačku i Sloveniju; Istočnog susedstva (IS), koje obuhvata Jermeniju, Azerbejdžan, Belorusiju, Gruziju, Moldaviju i Ukrajinu; Rusije (RUS); Turske (TUR); i Zapadnog Balkana (ZB), koji obuhvata Albaniju, Kosovo, Crnu Goru, Republiku Severnu Makedoniju i Srbiju.

nuklearnu energiju i energiju iz obnovljivih izvora, region se 2018. godine za proizvodnju tri četvrtine svoje električne energije i dalje oslanjao na fosilna goriva. Štaviše, nekoliko zemalja nastavlja da daje izdašne subvencije za fosilna goriva, čime usporavaju dekarbonizaciju.

Finansijski sistemi u regionu su se do sada dobro držali. Ali oni su i dalje skloniji bankarskim kreditima, sa samo ograničenom ulogom tržišta vlasničkih instrumenata i sa znacima neusklađenosti između tražnje i ponude. Mada su finansijski sektori širom regiona u različitim fazama razvoja, većina je i dalje zasnovana na bankama. Bankarski kredit je i dalje daleko najvažniji izvor spoljnog finansiranja za mnoga preduzeća, uključujući mala i srednja preduzeća (MSP). Alternativni izvori finansiranja su retki. Tržišta kapitala su i dalje nerazvijena i dostupnost preduzetničkog kapitala, privatnog kapitala i lizinga je veoma ograničena. U Centralnoj i Istočnoj Evropi i na Zapadnom Balkanu, strane banke su ušle na tržište, donoseći nove bankarske prakse i kapital, i finansirajući relativno brz, uglavnom devizni, kreditni rast. Ali globalna finansijska kriza iz 2007–2009. pokrenula je ponovno uspostavljanje ravnoteže, sa većim naglaskom na rast finansiran iz domaćih sredstava, koji je samim tim i umereniji. Turska, Rusija i Kazahstan išli su sličnim putem. U tim zemljama su faze uspona i pada bile nešto izraženije, dok su strane banke konkurisale domaćim, koje su često bile pod državnom kontrolom. U Istočnom susedstvu i Centralnoj Aziji, transformacija bankarskih sistema je bila nešto sporija, što je rezultiralo nižim nivoima finansijskog razvoja.

I.I. Istraživanje preduzeća EBRD, EIB i GSB: dubinska perspektiva o preduzećima i preprekama u njihovom poslovnom okruženju

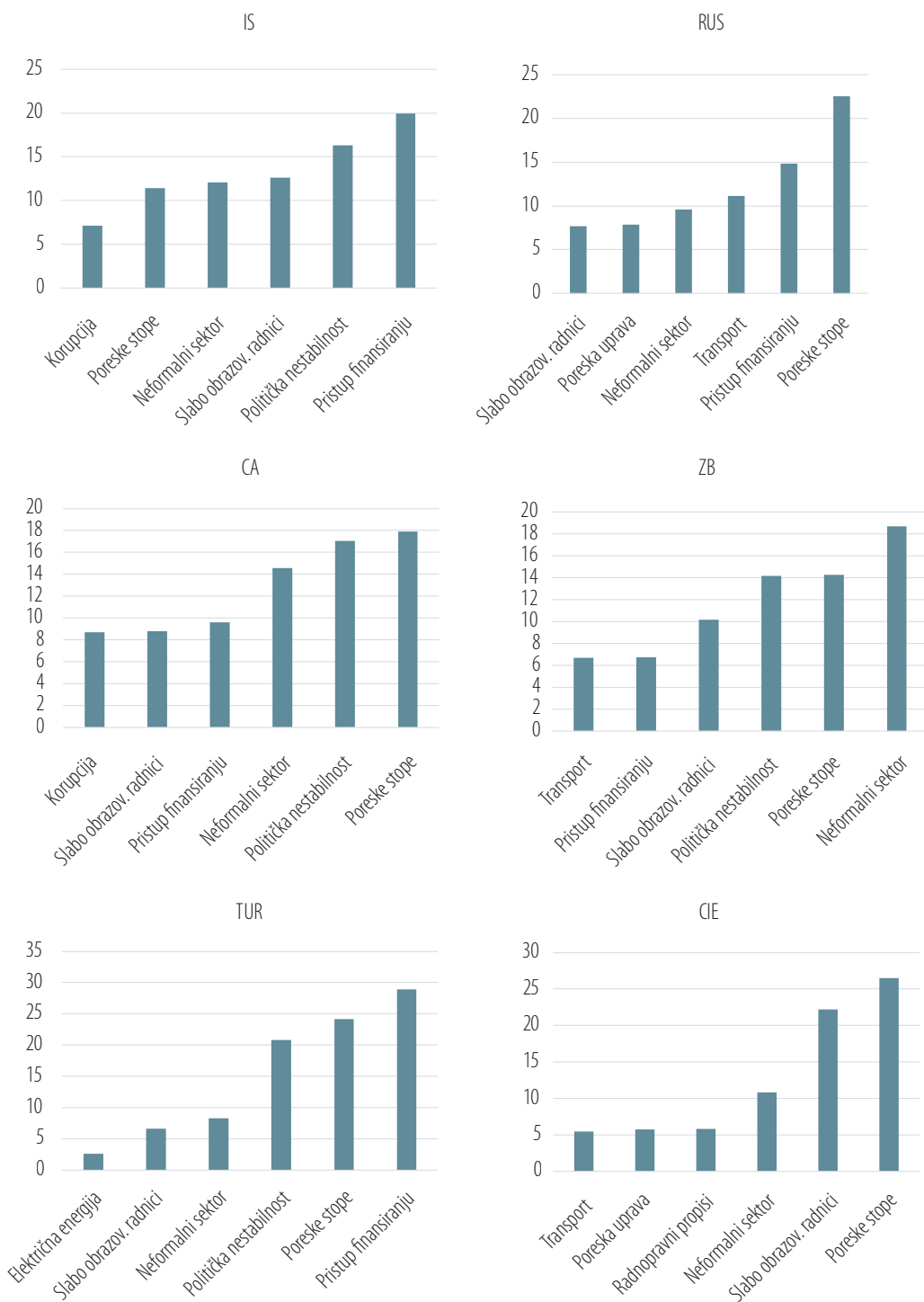
Ovaj izveštaj koristi jedinstveni skup podataka na nivou preduzeća. Konkretno, analizira podatke iz poslednjeg ciklusa istraživanja preduzeća EBRD-EIB-GSB (ES 2019), kojim su između 2018. i 2020. godine prikupljeni podaci o više od 28.000 formalnih (registrovanih) preduzeća. Istraživanje je sprovedeno neposredno pre izbivanja pandemije, pružajući strukturni snimak preduzeća u regionu. Izveštaj takođe koristi prvi ciklus istraživanja preduzeća u vezi sa kovidom-19 (koji obuhvata više od 16.000 preduzeća), koje je sprovedla Svetska banka da bi se pokazalo kako su preduzeća reagovala i prilagođavala se tokom krize. ES 2019 i naknadni modul u vezi sa kovidom-19 (COV-ES) uključuju uzorak zemalja Južne Evrope (JE), koje se koriste kao uporedna grupa; ostali komparatori su preduzeća u zemljama sa nižim srednjim dohotkom (NSD) i višim srednjim dohotkom (VSD).² Svi statistički podaci za regionalne agregate prikazani su kao prosti proseci pojedinačnih zemalja, pri čemu su preduzeća unutar zemalja ponderisana ponderima istraživanja.

Istraživanje preduzeća pruža bogat izvor informacija o preduzećima i njihovom poslovnom okruženju. Upitnik uključuje karakteristike preduzeća, godišnji prihod, troškove rada i drugih ulaznih faktora, merila uspešnosti, pristup finansiranju, strukturu radne snage i učešće na tržištu rada. Postoji i poseban modul o zelenoj privredi. Istraživanje daje reprezentativan uzorak nepoljoprivrednih, registrovanih preduzeća iz privatnog sektora sa najmanje pet zaposlenih koja posluju u sektoru industrije ili usluga³. Istraživanje koristi metod slučajnog uzorka, stratifikovanog prema veličini preduzeća, sektoru delatnosti i regionalnoj lokaciji unutar svake privrede. Stratifikacijom se obezbeđuje postojanje dovoljnog broja posmatranja za pouzdanu analizu unutar svakog stratuma. Koncept istraživanja, sveobuhvatni okviri uzoraka i ponderi uzoraka zajedno obezbeđuju da istraživanja budu statistički reprezentativna za privatni sektor u svakoj privredi.

² Južna Evropa (JE) obuhvata Kipar, Grčku, Italiju, Maltu i Portugal. NSD i VSD agregati definisani su korišćenjem punog uzorka zemalja plus zemalja obuhvaćenih Istraživanjem preduzeća EIB-EBRD-GSB 2019 na Bliskom istoku i u Severnoj Africi (BISA).

³ „Usluge” obuhvataju trgovinu na malo i veliko, ugostiteljstvo, popravke, građevinarstvo, informacione i komunikacione tehnologije (IKT) i transport. Istraživanjem nisu obuhvaćeni poljoprivreda, ribarstvo i rudarstvo, kao ni komunalne delatnosti i neki uslužni sektori, kao što su finansijske usluge, obrazovanje i zdravstvo. Preduzeća sa 100% državnog vlasništva takođe nisu obuhvaćena.

Slika 1.
Šest najvećih prepreka za poslovanje – udeo preduzeća u podregionima Istočne Evrope i Centralne Azije

Izvor: Proračuni autora na osnovu Istraživanja preduzeća EBRD-EIB-GSB

Preduzeća i dalje uglavnom pate od nelojalne konkurencije iz neformalnog sektora, loše obrazovane radne snage i ograničenog pristupa finansiranju. U Istraživanju preduzeća (ES) od njih je zatraženo da izaberu „najveću prepreku“ sa liste od 15 potencijalnih prepreka. Na slici 1. prikazano je šest najvećih prepreka koje utiču na svakodnevno poslovanje i učinak preduzeća širom regiona. To su poreske stope, konkurencija iz neformalnog sektora (označena kao neformalni sektor na slici 1.), slabo obrazovana radna snaga i teškoće u pristupu finansijskim sredstvima. Pristup finansiranju je među najvećim preprekama u svim regionima, osim u Centralnoj i Istočnoj Evropi. Politička nestabilnost je takođe važna, iako u manjem broju regiona, posebno u Istočnom susedstvu, na Zapadnom Balkanu, u Centralnoj Aziji i Turskoj. Transport je prepreka u manjoj meri, ali se pominje na Zapadnom Balkanu, u Centralnoj i Istočnoj Evropi i Rusiji.

I.II. Preduzeća u Istočnoj Evropi i Centralnoj Aziji tokom pandemije

U 1. poglavlju ispituju se uspešnost i prilagođavanje preduzeća u regionu tokom početne faze pandemije. Istražuju se ključne determinante opstanka i sposobnosti preduzeća da se prilagode, nagoveštavajući diskusiju u ostatku izveštaja o strukturnim karakteristikama sektora tokom „normalnih“ vremena. Konačno, u ovom poglavlju ispituje se komplementarnost između „pojaseva za spasavanje“ finansijskog sektora, strukture korporativnog vlasništva i političke podrške.

Preduzeća su do sada prošla kroz pandemiju bolje nego što se u početku strahovalo. Tokom prvog talasa, preduzeća su izgubila 25% prometa i otpustila 11% svoje radne snage, pri čemu je pandemija posebno teško pogodila usluge sa intenzivnim kontaktima i MSP. Ali ogromna podrška politike pomogla je da se spreče masovni stečaj, tako da je u vreme prvog ciklusa anketiranja za COV-ES samo 4% preduzeća podnelo zahtev za stečaj ili trajno prestalo sa radom.

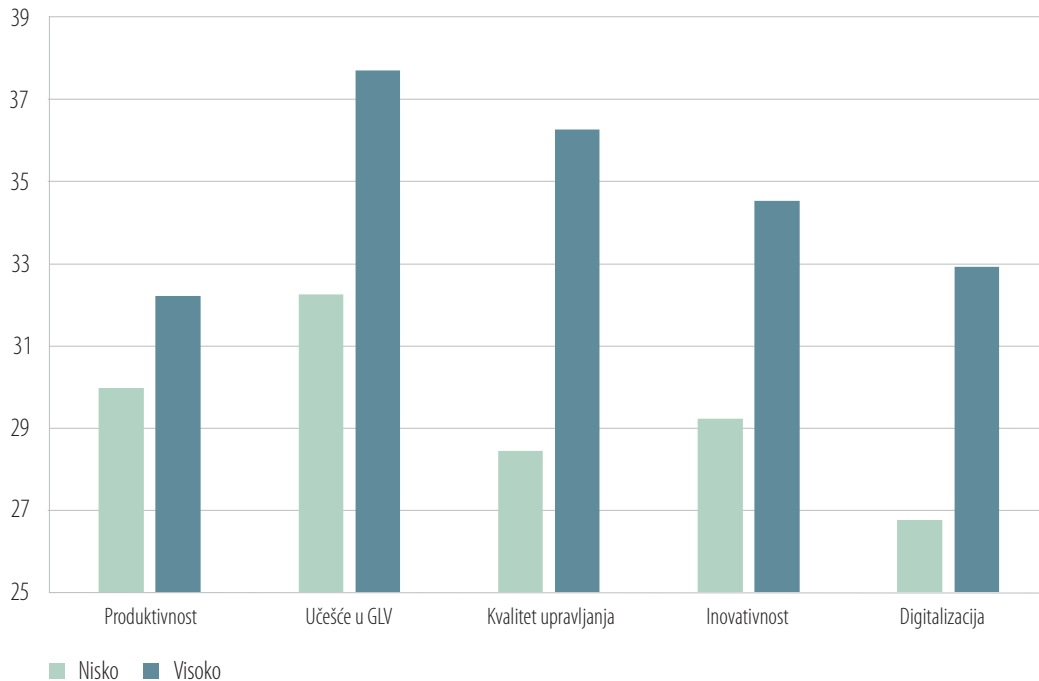
Neka preduzeća su bila otpornija od drugih, brzo prilagođavajući svoje poslovne modele pandemiji (slika 2.). Preduzeća koja su bila produktivnija pre kovida-19 imala su znatno manje izgleda da obustave svoje poslovanje, da padnu u docnju ili da završe u stečaju. Umesto toga, proširila su onlajn poslovanje i prešla na rad na daljinu. Preduzeća koja su bila uključena u GLV, ona koja su bila inovativnija u prošlosti, ona koja su bila digitalizovanija i ona sa boljim upravljanjem takođe su se bolje prilagodila tokom pandemije. Proširila su svoje onlajn prisustvo, prešla na rad na daljinu, prilagodila proizvodnju ili efikasnije iskoristila dostupnu podršku politike.

Finansijske mere spasavanja kao mehanizam osiguranja igrale su važnu ulogu u opstanku preduzeća. Preduzeća sa dozvoljenim prekoračenjem i ona koja posluju u korporativnim grupama sa pristupom finansiranju unutar grupe imala su manje šanse da odu u stečaj, jer su u stresnim okolnostima mogla da koriste potencijalnu likvidnost. Državni programi su takođe igrali stabilizujuću ulogu, ublažavanjem stresa ranjivih preduzeća, kao što su MSP, samostalne firme i one koje nemaju mogućnost dozvoljenog prekoračenja po računu.

U celini posmatrano, nalazi u 1. poglavlju ukazuju da su mnoge strukturne karakteristike povezane sa snažnijim rastom preduzeća, otvaranjem radnih mesta i inovacijama u normalnim vremenima (kao što je dokumentovano u poglavljima 2.-4. ovog izveštaja) pomogle preduzećima i tokom pandemije.

Slika 2.

Prilagođavanje tokom pandemije i karakteristike preduzeća (u %)

Izvor: Proračuni autora na osnovu COV-ES

Napomena: Grafikon prikazuje prosečnu predviđenu verovatnoću prilagođavanja preduzeća tokom pandemije na osnovu zasebnih logističkih regresija na relevantne karakteristike preduzeća pre kovida-19. Za produktivnost i kvalitet upravljanja, „visoka“ preduzeća su ona na 90. percentilu distribucije. Za učešće u GLV, inovativnost i digitalizaciju, „visoka“ preduzeća su ona za koja relevantni indikator ima vrednost 1. Za detaljnije informacije o definicijama i metodologiji videti 1. poglavlje, odeljak 1.4.

I.III. Učešće u trgovini, inovacije i konkurentnost

Nalazi 2. poglavlja ukazuju na to da je mnogim zemljama u regionu globalizacija bila od suštinskog značaja za omogućavanje da iskoriste svoje komparativne prednosti i povećaju svoju konkurentnost.

Ovo poglavlje pokazuje da su preduzeća koja učestvuju u međunarodnoj trgovini, posebno u GLV, po pravilu inovativnija, njima se bolje upravlja i produktivnija su.

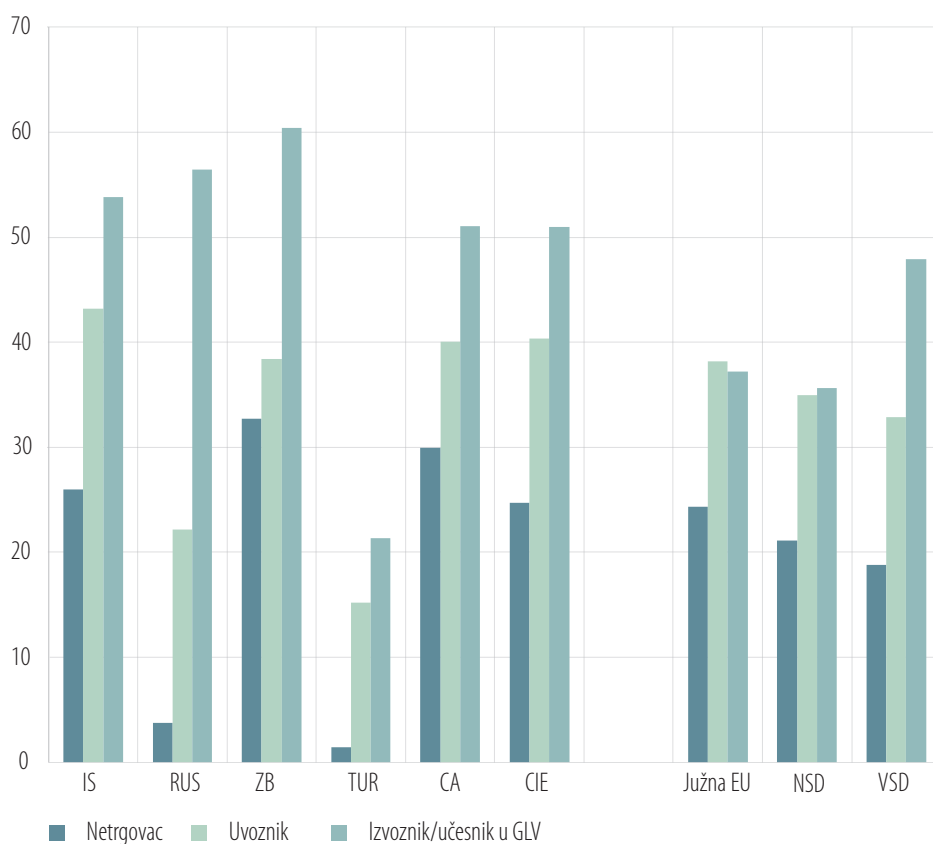
Većina preduzeća u Istočnoj Evropi i Centralnoj Aziji bavi se trgovinom, a bavljenje trgovinom je u pozitivnoj sprezi sa inovacijama.

U celini posmatrano, analiza trgovinskih profila preduzeća ukazuje na uveznu zavisnost većine podregiona. Pored toga, većina preduzeća koja izvoze svoju robu ili usluge takođe učestvuje u GLV uvozom, transformacijom i dodavanjem vrednosti pre ponovnog izvoza. Ali učešće u trgovini se razlikuje u različitim regionima. U Centralnoj i Istočnoj Evropi i na Zapadnom Balkanu, udeo preduzeća koja direktno izvoze robu u inostranstvo znatno je veći od proseka privreda sa nižim i višim srednjim dohotkom, dok Centralna Azija i Rusija značajno zaostaju. Ekonomski model orijentisan na izvoz i industrijalizaciju, podržan proaktivnom politikom privlačenja stranih direktnih investicija, može omogućiti transfer tehnologije i znanja, podržavajući tako brzo povećanje produktivnosti. Istraživanje preduzeća otkriva da preduzeća koja trguju na međunarodnim tržištima po pravilu više inoviraju (videti sliku 3.). Među neizvoznici, udeo inovativnih preduzeća je oko 30%, dok se kod uvoznika povećava na oko 40%. Inovacije naročito prevladavaju među izvoznici i učesnicima u GLV (iznad 50% preduzeća).

Preduzeća u regionu generalno više ulažu u inovacije nego preduzeća u uporedivim privredama, iako se proces inovacija vodi prilagođavanjem novih tehnologija razvijenih na drugim mestima. Inovativna preduzeća su po pravilu produktivnija kada trguju, dok izvoznici po pravilu rastu brže kada takođe ulažu u inovacije. Stoga su inovacije i trgovina blisko isprepleteni i oba su neophodni elementi za poboljšanje konkurentnosti preduzeća. Trgovinska integracija sa razvijenim privredama, posebno sa Evropskom unijom, pristup informacijama i stručnom znanju kroz učešće u GLV, korišćenje strane licencirane tehnologije i moderne prakse upravljanja doprinose većim stopama inovacija. Veća je verovatnoća da će se inovativna preduzeća i preduzeća povezana sa međunarodnim tržištima bolje prilagoditi i biti otpornija na šokove izazvane kovidom-19.

Slika 3.

Inovativna preduzeća (% preduzeća), prema trgovačkom profilu

Izvor: Proračuni autora na osnovu Istraživanja preduzeća EBRD-EIB-GSB.

I.IV. Zelena privreda

Preduzeća mogu poboljšati svoje ekološke performanse kroz usvajanje dobrih praksi zelenog upravljanja (3. poglavlje). To podrazumeva postojanje jasnih, merljivih i realnih ciljeva u pogledu životne sredine, zajedno sa podsticajima i stručnošću rukovodilaca za postizanje tih ciljeva. Preduzeća u Istočnoj Evropi i Centralnoj Aziji zaostaju za onima u Južnoj Evropi u prosečnom kvalitetu svojih praksi zelenog upravljanja (videti sliku 4.), posebno u pogledu specifičnih ciljeva u vezi sa korišćenjem energije i emisijama. Spoljni faktori, kao što su pritisak kupaca i porezi na energiju, igraju važniju ulogu u utvrđivanju kvaliteta zelenih praksi upravljanja nego karakteristike na nivou preduzeća, kao što su veličina i starost.

Sposobnost bavljenja pitanjima životne sredine na proaktivan način samo je jedan aspekt efikasnog upravljanja: sposobnost bavljenja društvenim pitanjima i pitanjima korporativnog upravljanja takođe je važna. Informacije o praksama preduzeća u pogledu životne sredine, društvene odgovornosti i korporativnog upravljanja (ESG) često su dostupne samo za preduzeća koja se kotiraju na berzi. Da bi se popunila ova praznina i bacilo malo svetla na to da li manja preduzeća u regionu posvećuju dovoljno pažnje ESG praksama, u 3. poglavlju uvodi se kompozitni pokazatelj „korporativna ESG odgovornost”. Preduzeća u Istočnoj Evropi i Centralnoj Aziji zaostaju za onima u Južnoj Evropi i u ESG praksama, pri čemu su ona sa manje od 20 zaposlenih, u proseku, najslabija u svakom podregionu.

Pored poboljšanja svojih praksi zelenog upravljanja i šire ESG prakse, preduzeća takođe mogu ulagati u energetska efikasnost i/ili smanjenje zagađenja odnosno drugih negativnih uticaja na životnu sredinu. Verovatnije je da će preduzeća investirati u veći broj zelenih mera ako imaju manje finansijskih ograničenja i imaju bolje prakse zelenog upravljanja. Ulaganja u energetska efikasnost su korisna kako za finansijski rezultat tako i za životnu sredinu. Kreatori politike treba da obezbede poslovno okruženje koje je pogodno za zelena ulaganja i podstaknu sva preduzeća da unaprede svoje prakse upravljanja i, u širem smislu, svoju korporativnu ESG odgovornost.

Slika 4.

Prosečan kvalitet zelenog upravljanja razlikuje se među podregionima Istočne Evrope i Centralne Azije

Izvor: Proračuni autora na osnovu Istraživanja preduzeća EBRD-EIB-GSB.

I.V. Finansijsko produbljanje i pristup preduzeća finansiranju

U 4. poglavlju dokumentuju se značajne neusklađenosti u pogledu finansijskog produbljanja i pristupa preduzeća finansiranju, što posebno utiče na MSP i mlada i inovativna preduzeća u regionu. Oko 55% preduzeća doživljava pristup finansiranju kao prepreku. Kreditna ograničenja naročito sputavaju MSP i mlada preduzeća: 24% MSP i 27% mladih preduzeća je kreditno sputano. Takođe je veća verovatnoća da će inovativna preduzeća biti kreditno sputana, posebno mlada inovativna MSP. U ovom poglavlju predlaže se metodologija za merenje kreditnog jaza – razlike između poželjnog i stvarnog nivoa kredita – korišćenjem podataka na nivou preduzeća. Na slici 5. prikazani su rasponi jaza u procentima BDP za glavne podregione koji se posmatraju u izveštaju.

U ovom poglavlju analizira se i poslovanje finansijski autarhičnih preduzeća, onih koja se oslanjaju isključivo na interno finansiranje. Finansijska autarhija je verovatnija u manje razvijenim institucionalnim okvirima: oko 50% preduzeća u Istočnom susedstvu i Centralnoj Aziji je autarhično, sa manjom učestalošću u Centralnoj i Istočnoj Evropi, Rusiji i na Zapadnom Balkanu, a samo 7% preduzeća u Turskoj. Autarhija je takođe funkcija karakteristika preduzeća. Manja je verovatnoća da će sofisticiranija, veća, starija i izvezno orijentisana preduzeća biti finansijski autarhična. Autarhična preduzeća su naročito prisutna među MSP i mladim preduzećima.

Raspoloživost kredita za preduzeća povezana je sa većim investicijama i bržim rastom. Mada je teško potpuno razdvojiti uticaj faktora tražnje i ponude na pristup finansiranju, analizom je utvrđeno da je dostupnost kredita za preduzeća povezana sa investicijama i rastom, čime se pokazuju praktične prednosti podrške i povezanosti sa finansijskim sistemom. To podrazumeva potrebu za politikama koje podstiču razvoj finansijskog sektora, kao što su poboljšanja u okvirima sredstava obezbeđenja, kao i ciljana finansijska i savetodavna podrška – na primer, finansijska pismenost i poboljšanja revizorskih i računovodstvenih standarda – u vezi sa istinskim reformskim planom usmerenim na poboljšanje institucionalnog kvaliteta. Ovo može pomoći da se smanji asimetrija informacija i poveća kapacitet, sklonost i poverenje preduzeća u saradnju sa bankarskim sektorom.

Slika 5.

Procenjena kreditna neusklađenost kao procenat BDP za glavne podregione u Istočnoj Evropi i Centralnoj Aziji

Izvor: Proračuni autora na osnovu Istraživanja preduzeća EBRD-EIB-GSB

Napomena: Ovi brojevi predstavljaju ukupni kreditni jaz u datom regionu (kao procenat BDP). Oni su izračunati korišćenjem metodologije objašnjene u 4. poglavlju: videti odeljak 4.4. i Aneks D za metodološki opis ključnih faza za određivanje kreditnog jaza. Rasponi su određeni primenom različitih parametara, tako da odražavaju alternativne parametre izbegavanja rizika.

I.VI. Zaključci i političke implikacije

Izbijanje pandemije kovida-19 stavilo je preduzeća u Istočnoj Evropi i Centralnoj Aziji na tešku probu. Njihova otpornost je poboljšana efikasnom podrškom politike, kao i njihovim dostignućima pre pandemije. Korporativni sektor je do sada bio otporan na krizu kovida-19, podržan političkim odgovorom bez presedana koji je kroz širok spektar mera ublažio finansijska opterećenja sa kojima se preduzeća suočavaju. Banke i drugi finansijski posrednici takođe su odigrali ključnu ulogu održavanjem priliva kredita privredi. Kao što pokazuje analiza u ovom izveštaju, preduzeća koja su imala pristup bankarskim merama za spasavanje pre pandemije ili podršku korporativne grupe mogla su lakše da apsorbuju šok novčanih tokova i imala su znatno manju verovatnoću da odu u stečaj. Državne politike su imale stabilizujuću ulogu, naročito za preduzeća koja nisu imala pristup formalnim i neformalnim merama za spasavanje pre pandemije (1. poglavlje). Epidemija kovida-19 takođe je jasno pokazala da su karakteristike preduzeća povezane sa snažnijim rastom i produktivnošću pre pandemije, odnosno njihova integracija u globalna tržišta, kao i njihova inovativnost, kvalitet rukovođenja i digitalizacija, pomogli preduzećima da se prilagode novim ekonomskim okolnostima. Ovi nalazi ističu važnu ulogu koju državne politike mogu odigrati u daljem jačanju poslovne otpornosti u regionu.

Bavljenje trgovinom i integracija putem globalnih lanaca vrednosti važni su za preduzeća u regionu, pošto je trgovina u pozitivnoj sprezi sa produktivnošću, inovacijama i rastom. Nalazi u 2. poglavlju ukazuju na važnost mera politike koje imaju za cilj dalje jačanje trgovinske integracije i inovacija. Poboljšanje carinskih i trgovinskih propisa, kojima se smanjuju ulazni troškovi za preduzeća koja žele da se bave trgovinom, povećaće pristup međunarodnim tržištima za veći deo preduzeća, posebno manjih. Kreatori politike treba da daju prioritet ulaganjima u digitalnu infrastrukturu i olakšaju poboljšanja u praksi upravljanja i ulaganje u veštine zaposlenih. Vlade bi mogle da podstaknu intenzivne programe obuka, naročito usmerene na poboljšanje upravljanja malim i srednjim preduzećima i jačanje podsticaja za prekvalifikaciju radne snage, uključujući u oblastima sa slabijim vezama, kako bi privukle inovativne firme. U kombinaciji sa ulaganjem u digitalnu infrastrukturu, to bi moglo pomoći da se isprave neravnomernosti u regionu u pogledu razvoja i da se poboljšaju otpornost i prilagodljivost šokovima, kao što je kriza kovida-19.

Kreatori politike treba da daju prioritet ulaganjima u zelenu infrastrukturu i da nastoje da obezbede poslovno okruženje koje podstiče sva preduzeća da unaprede svoje prakse upravljanja i, u širem smislu, svoju korporativnu ESG odgovornost (3. poglavlje). Prelazak na održivi rast i zelenu privredu biće uspešan samo ako privatni sektor u taj poduhvat uloži svoju dovitljivost, investicije i preduzetništvo. Preduzeća mogu poboljšati svoje ekološke performanse kroz usvajanje dobrih praksi zelenog upravljanja i pomoću zelenih ulaganja. Prakse zelenog upravljanja važne su za sve vrste zelenih investicija, a spoljni faktori, kao što su pritisak kupaca ili porezi na energiju, važnije su odrednice kvaliteta prakse zelenog upravljanja nego karakteristike preduzeća. Ovo ukazuje na to da su državne smernice i stroža regulativa bitni.

Kontinuirani razvoj finansijskog sektora biće od suštinskog značaja ne samo da bi se poboljšao pristup preduzeća formalnim merama za spasavanje kada su suočena sa šokovima likvidnosti, već i da bi se ublažila kreditna ograničenja koja ograničavaju rast preduzeća u normalnim okolnostima (4. poglavlje). Izveštaj dokazuje postojanje raskoraka koji su uglavnom povezani sa neusklađenošću između tražnje i ponude: njihovo ponovno usklađivanje iziskuje povećan institucionalni naglasak na infrastrukturu kreditnog tržišta. Poboljšanja okvira za sredstva obezbeđenja mogu pomoći u rešavanju neefikasnosti u alokaciji kredita, smanjenju rizika i povećanju dostupnosti kredita. Ciljana finansijska i savetodavna podrška može smanjiti ograničenja i povećati investicione mogućnosti preduzeća, posebno za MSP, mlada i inovativna preduzeća. Opravdana je dalja diversifikacija u pogledu finansijskih instrumenata i proizvoda. Na primer, primena šema garancija može povećati sklonost bankarskog sektora za preuzimanje rizika, dok se njihova delotvornost može poboljšati pomoću bolje procene rizika i sposobnosti skrininga. Pored toga, finansijska pismenost, kao i poboljšanja revizorskih i računovodstvenih standarda, zajedno sa istinskim reformskim planom usmerenim na poboljšanje institucionalnog kvaliteta, mogu smanjiti asimetriju informacija i povećati kapacitet, sklonost i poverenje preduzeća za saradnju sa bankarskim sektorom.

GLOSAR I SKRAĆENICE

Stečaj	Pravni postupak za likvidaciju imovine preduzeća radi otplate njegovih dugova. U 1. poglavlju termini stečaj i insolventnost koriste se kao međusobno zamenljivi, pri čemu je insolventnost finansijsko stanje u kome preduzeće ne može da blagovremeno izmiruje svoje dugove.
Poslovno okruženje	Različite oblasti koje utiču na svakodnevna iskustva preduzeća. Primeri uključuju pristup finansiranju, ispunjavanje regulatornih zahteva, infrastrukturu, korupciju, itd.
CA	Centralna Azija. Ovaj region obuhvata sledeće zemlje: Kazahstan, Kirgistan, Mongoliju, Tadžikistan i Uzbekistan.
Emisije ugljenika	Emisije koje potiču od sagorevanja fosilnih goriva i proizvodnje cementa; one uključuju ugljen-dioksid koji nastaje potrošnjom čvrstih, tečnih i gasovitih goriva, kao i paljenjem gasa.
CIE	Centralna i Istočna Evropa
Centralna i Istočna Evropa (CIE)	Ovaj region obuhvata sledeće zemlje: Bugarsku, Hrvatsku, Republiku Češku, Estoniju, Mađarsku, Letoniju, Litvaniju, Poljsku, Rumuniju, Slovačku i Sloveniju.
Konkurentnost	Na nivou preduzeća, konkurentnošću se može smatrati sposobnost da se održi tržišna pozicija blagovremenim obezbeđivanjem kvalitetnih proizvoda – po konkurentnim cenama – i sposobnost brzog prilagođavanja promenama u spoljnom okruženju. To zahteva kontinuirano povećanje produktivnosti, prelaskom sa komparativnih prednosti, kao što je niska cena rada, na konkurentne prednosti – takmičenje u efikasnosti i kvalitetu, isporuci i fleksibilnosti.
Kompozitni pokazatelj korporativne ESG odgovornosti	Pokazatelj zasnovan na pitanjima u vezi sa ESG u istraživanjima preduzeća, inspirisan standardima Odbora za računovodstvene standarde održivosti (SASB).
Naknadna istraživanja preduzeća u vezi sa kovidom-19	Izveštaj takođe koristi prvi ciklus istraživanja preduzeća u vezi sa kovidom-19 (koji obuhvata više od 16.000 preduzeća), koje je sprovela Svetska banka da bi se pokazalo kako su preduzeća reagovala i kako su se prilagođavala tokom krize.
Kreditni jaz	Kreditni jaz se odnosi na razliku između poželjnog i stvarnog nivoa kredita.
Dekarbonizacija	Postupak smanjenja emisija ugljen-dioksida (CO ₂) koje proizilaze iz ljudskih aktivnosti u atmosferi, sa konačnim ciljem njihovog eliminisanja. Ona se postiže prelaskom na korišćenje niskougljeničnih izvora energije.
Digitalizacija	Digitalizacija je upotreba digitalnih tehnologija za promenu poslovnog modela; to je proces prelaska na digitalno poslovanje. Konkretno, preduzeća se mogu smatrati digitalnim ako imaju sopstveni veb sajt, mogu da prodaju svoje proizvode onlajn ili mogu da primenjuju uslove rada na daljinu.
IS	Istočno susedstvo
Istočno susedstvo (IS)	Ovaj region obuhvata sledeće zemlje: Jermeniju, Azerbejdžan, Belorusiju, Gruziju, Moldaviju i Ukrajinu.
EBRD	Evropska banka za obnovu i razvoj
IECA	Istočna Evropa i Centralna Azija
EIB	Evropska investiciona banka
EIF	Evropski investicioni fond
ES	Istraživanje preduzeća
Istraživanje preduzeća (ES)	Istraživanje preduzeća pruža bogat izvor informacija o preduzećima i njihovom poslovnom okruženju. Upitnik uključuje karakteristike preduzeća, godišnji prihod, troškove rada i drugih ulaznih faktora, merila uspešnosti, pristup finansijama, strukturu radne snage i učešće na tržištu rada. Postoji i poseban modul o zelenoj privredi. Istraživanje preduzeća obezbeđuje reprezentativan uzorak nepoljoprivrednih, registrovanih preduzeća iz privatnog sektora sa najmanje pet zaposlenih koja posluju u sektoru industrije ili usluga.
ESG	Životna sredina, društvena odgovornost i korporativno upravljanje

ESG prakse	Skup ekoloških, društvenih i standarda korporativnog upravljanja za poslovanje preduzeća. Ekološki kriterijumi se bave time koliko se preduzeće ponaša domaćinski prema prirodi. Društvenim kriterijumima se ispituje kako upravlja odnosima sa zaposlenima, dobavljačima, kupcima i sredinama u kojima posluje. Korporativno upravljanje se bavi rukovodstvom preduzeća, platama rukovodilaca, revizijama, internim kontrolama i pravima akcionara. U 3. poglavlju, ekološki kriterijumi obuhvataju ekološku svest, zeleno upravljanje i zelene mere; društveni kriterijumi uključuju pol, obrazovanje, veštine i obuku; a kriterijumi korporativnog upravljanja uključuju korporativno upravljanje, opšte prakse upravljanja, interne kontrole i reviziju, poslovnu etiku, naknade i inovacije.
EU	Evropska unija
Izvoznici	Preduzeća sa najmanje 10% izvoza u ukupnom obimu prodaje.
Ekstremne vremenske pojave	Primeri ekstremnih vremenskih pojava koje se najčešće razmatraju uključuju toplotne i hladne talase, obilne kiše ili snežne padavine, ledene oluje ili oluje sa gradom, suše, uragane, olujne udare i tornada.
Finansijska autarhija	Preduzeća u finansijskoj autarhiji su ona koja nemaju dugovni odnos sa bankarskim sektorom – za sveobuhvatno objašnjenje videti okvir 1. u 4. poglavlju.
Finansijsko produblјivanje	Rast ponude finansijskih usluga u privredi.
Finansijske mere spasavanja	Likvidnost koja se obezbeđuje preduzeću koje je iznenada suočeno sa nedostatkom ili nedostupnošću likvidnih sredstava za nastavak svog poslovanja.
Strane direktne investicije (SDI)	Investicije koje vrši strano lice (bilo fizičko lice ili poslovni subjekt) u domaće preduzeće (u obliku vlasničkog kapitala, reinvestirane dobiti i unutarkompanijskih zajmova), kojima se stiče više od 10% vlasništva i koje podrazumevaju znatan stepen uticaja na upravljanje preduzećem.
Subvencije za fosilna goriva	Subvencija za fosilna goriva je svaka mera države kojom se smanjuje cena koštanja energije iz fosilnih goriva, podiže cena koju dobijaju proizvođači energije ili smanjuje cena koju plaćaju potrošači energije. Najočiglednije subvencije su direktno finansiranje i davanja iz poreza, ali postoje mnoge aktivnosti koje se smatraju subvencijama – zajmovi i garancije po povoljnim stopama, kontrola cena, kada država preduzećima za fosilna goriva obezbeđuje resurse poput zemljišta i vode po cenama ispod tržišnih, finansiranje istraživanja i razvoja i još mnogo toga.
BDP	Bruto domaći proizvod
GLV	Globalni lanci vrednosti
Globalni lanci vrednosti (GLV)	Globalni lanci vrednosti odnose se na međunarodnu podelu proizvodnje, pojavu gde je proizvodnja podeljena na aktivnosti i zadatke koji se obavljaju u različitim zemljama. Preduzeća koja pripadaju GLV istovremeno su i uvoznici i izvoznici. Globalni lanci vrednosti mogu se meriti kroz stopu učešća unazad, koja predstavlja udeo izvezene dodate vrednosti koja se uvozi za dalju preradu iz druge zemlje, i preko stope učešća unapred, odnosno udela izvezene dodate vrednosti koju će druga zemlja uvoznica koristiti za dalju preradu.
Globalno zagrevanje	Postepeno povećanje ukupne temperature Zemljine atmosfere koje se generalno pripisuje efektu staklene bašte izazvanom povećanim nivoima ugljen-dioksida, CFC i drugih zagađivača.
Zelena privreda	Zelena privreda se definiše kao privreda sa niskim nivoom ugljenika, efikasnim korišćenjem resursa, koja je društveno inkluzivna. U zelenoj privredi, rast zaposlenosti i dohotka pokreću javne i privatne investicije u privredne delatnosti, infrastrukturu i imovinu koje omogućuju smanjenje emisije ugljenika i zagađenja, efikasnije korišćenje energije i resursa, kao i sprečavanje gubitka biodiverziteta i usluge ekosistema.

Zelene investicije	Investicije koje povećavaju efikasnost energije ili resursa ili smanjuju emisije ugljenika i zagađenje. Mere koje dovode do povećanja energetske efikasnosti preduzeća i/ili do smanjenja zagađenja odnosno drugih negativnih uticaja na životnu sredinu, čak i ako se to postiže kao sporedan rezultat prilikom ostvarivanja drugih ciljeva.
Zeleno upravljanje	Odnosi se na način na koji se preduzeća bave pitanjima životne sredine i vrše monitoring upotrebe energije i zagađenja. Praksama zelenog upravljanja procenjuje se da li preduzeća imaju jasne, merljive i realne ciljeve u pogledu životne sredine i da li njihovi rukovodioci imaju prave podsticaje i stručnost da postignu te ciljeve.
MMF	Međunarodni monetarni fond
Uvoznici	Preduzeća sa najmanje 10% uvezene robe u ukupnom obimu prodaje.
Neformalni sektor	Ovaj pojam odnosi se na preduzeća koja posluju neformalno, što znači neregistrovana preduzeća.
Inovacije	Uvođenje novih ili poboljšanih proizvoda, usluga ili procesa ili investiranje u istraživanje i razvoj
NSD	Zemlje sa nižim srednjim dohotkom
Zemlje sa nižim srednjim dohotkom (NSD)	Ova grupa zemalja definiše se na osnovu najnovije klasifikacije dohotka Svetske banke primenjene na skup privreda obuhvaćen ES – za detalje pogledati https://datatopics.worldbank.org/world-development-indicators/theworld-by-income-and-region.html
Prakse upravljanja	Odnosi se na prakse koje se koriste za rešavanje problema koji nastaju u radnim ili proizvodnim procesima, za praćenje pokazatelja uspešnosti, za realizaciju proizvodnih ciljeva (kao što su obim, kvalitet, efikasnost, otpad ili blagovremena isporuka) i za podsticaje učinka zaposlenih i rukovodilaca.
Bliski istok i Severna Afrika (BISA)	Ovaj region u ovoj publikaciji obuhvata sledeće zemlje: Egipat, Jordan, Maroko, Liban, Palestinu i Izrael.
OECD	Organizacija za ekonomsku saradnju i razvoj
Produktivnost	Efikasnost proizvodnog napora, merena kao stopa izlaznog rezultata po jedinici ulaznih faktora. Definiše se kao dodata vrednost po zaposlenom.
IR	Istraživanje i razvoj
Energija iz obnovljivih izvora	Vrste energije iz obnovljivih izvora koji se prirodno dopunjuju u ljudskom vremenskom okviru. Oni uključuju izvore kao što su sunčeva svetlost, vetar, kiša, plima, talasi i geotermalna toplota.
RUS	Rusija
JE	Južna Evropa
Južna Evropa (JE)	Ovaj region obuhvata sledeće zemlje: Kipar, Grčku, Italiju, Maltu i Portugal
MSP	Preduzeće sa manje od 20 stalno zaposlenih
Trgovinska integracija	Udeo spoljne trgovine, i izvoza i uvoza, u BDP zemlje
TUR	Turska
VSD	Zemlje sa višim srednjim dohotkom
Zemlje sa višim srednjim dohotkom (VSD)	Ova grupa zemalja definiše se na osnovu najnovije klasifikacije dohotka Svetske banke primenjene na skup privreda obuhvaćen Istraživanjem preduzeća – za detalje pogledati https://datatopics.worldbank.org/world-development-indicators/theworld-by-income-and-region.html
UN	Ujedinjene nacije
ZB	Zapadni Balkan
Zapadni Balkan (ZB)	Ovaj region obuhvata sledeće zemlje: Albaniju, Kosovo, Crnu Goru, Republiku Severnu Makedoniju i Srbiju.
GSB	Grupa Svetske banke
Mlado preduzeće	Preduzeće koje postoji manje od pet godina

OTPORNOST PREDUZEĆA ZA VREME I NAKON PANDEMIJE

Adaptacija, inovacije,
finansiranje i klimatsko delovanje
od Istočne Evrope do Centralne Azije

 Evropska
investiciona
banka

banka EU

European Bank
for Reconstruction and Development